

I

Precisem a propòsit del títol: per fonts entenem només els manuscrits; descartem aquí els impresos antics, utilitzats igualment pel P. Ferreres i prou importants, al costat dels manuscrits, per a merèixer també l'atenció dels investigadors, com ja l'han merescuda en més d'una ocasió. L'adjectiu català, en el nostre títol, no es refereix pas a la llengua dels textos estudiats, sinó a la procedència de les fonts. Les observacions que segueixen volen ésser una contribució, un pas més, ni que sigui modest, cap al registre crític de les fonts històriques de la litúrgia a Catalunya, com a instrument de treball científic.

La *Historia del Misal Romano* que ara ens ocupa aparegué a Barcelona l'any 1929.¹ Hem de reproduir el llarg subtítol, perquè caracteritza l'obra i perquè és interessant per a allò que ens proposem: «Su origen (sacramentarios, antifonarios, epistolarios, etc.), el misal plenario, el misal de curia, su variadísimo desarrollo en la Edad Media, su unidad desde san Pío V, su brillante coronación con la fiesta de Cristo Rey; sacado todo de las más seguras fuentes y de la investigación propia en los más ricos archivos y públicas bibliotecas de las provincias eclesiásticas de Tarragona y Valencia». El llibre és indigest: és una amalgama de detalls històrics, no gaire equilibrada en la distribució de la matèria. L'obra, malgrat tot, i si hom té en consideració els anys i el país en què investigà i escriví l'autor, fa admirar, juntament amb l'erudició, la claredat de l'exposició, l'ordre i la seguretat dels judicis de l'erudit jesuïta.² El subtítol ja expressa que aquest ha fet investigació personal als fons bibliogràfics importants del Principat i de València; de fet, la *Historia del Misal Romano* desenterra un ric material històric català que fa que el llibre en qüestió resulti una obra de conjunt encara no superada per una de millor pel que fa a Catalunya i, també, de fet, els investigadors en el camp històric del culte, a la nostra terra, han de recórrer, encara avui, a aquest repertori de fonts ben descrites i de textos transcrits.

¹ A l'editorial pontificia d'Eugeni Subirana. El volum té cxxiv + 426 pàgines.

² Joan Baptista Ferreres nasqué l'any 1861 a Olleria, província de València. Essent ja sacerdot, jove encara, ingressà a la Companyia de Jesús, en la qual es distingí com a escriptor i com a docent de matèries morals, jurídiques i litúrgiques. Morí a la presó de València el 28 de desembre de 1936.

Però més que valorar aquest llibre, allò que les pàgines presents pretenen és de coadjuvar a convertir l'obra del P. Ferreres en un instrument fàcil de treball científic. Per això començarem amb una revisió de les fonts descrites a la llarga introducció, de més d'un centenar de pàgines. Repetim que no ens interessem aquí particularment pels impresos citats, ni pels manuscrits no catalans. Ara, incloem els llibres litúrgics manuscrits valencians, mentre siguin autènticament valencians (o presumiblement) i no importats de fora de la península.

II

Heus ací, doncs, la llista de les fonts manuscrites emprades pel P. Ferreres; hem corregit, en la mesura que ens ha estat possible, les signatures dels còdexs segons les numeracions més modernes, les indicacions cronològiques i fins les definicions dels llibres litúrgics.³ Les lletres majúscules de referència, per a cada document, són les que dona el mateix P. Ferreres.

Barcelona A. Catedral 116. Missal de Barcelona (dit «de Santa Eulàlia»). De vers l'any 1400.

(Barcelona B és el missal barceloní imprès l'any 1521; C és el de Nàpols, del 1477.)

Barcelona D. Arxiu de la Corona d'Aragó, Sant Cugat 24. Sacramentari. De l'any 1315.

Barcelona E. Id., Sant Cugat 29. Missal. Segle XIV, procedent d'Avinyó probablement (Ferreres el data al XIII).

Barcelona F. Id., Ripoll 112. Missal. De la segona meitat del segle XIV (Ferreres l'atribueix al XIII).

(Barcelona G, H i I són missals impresos.)

Girona A. Arxiu Capitular 14. Missal de Girona (el temporal). Segle XIII o XIV (cf. FERRERES, 44).

Girona B. Id. 15. Missal de Girona. Segle XIV o XV.

Girona C. Id. 16 (olim 24). Missal. Segona meitat del segle XIV.

Girona D. Id. 17 (olim 25). Missal. Segle XIV.

Girona E. Museu Diocesà 46 (Ferreres el coneixia com a núm. 3 de l'església de Sant Fèlix). Sacramentari gironí. Segle XI-XII. Cf. OLIVAR, 108; J. JANINI i J. M. MARQUÈS, *Manuscrits de la Colegiata de San Fèlix de Girona, HispS*, 15 (1962), 401-437, núm. 5.

Girona F. Seminari 135 (FERRERES: Sant Fèlix 7). Missal de Girona. Segle XV. JANINI-MARQUÈS, 8.

Girona G. Seminari 142 (FERRERES: Sant Fèlix 8). Sacramentari de Girona. Segle XIII, escrit després de l'any 1253. JANINI-MARQUÈS, 6.

³ Hi afegirem les referències bibliogràfiques principals. Per als manuscrits anteriors al segle XIII vegeu la bibliografia que dono en el meu treball *Les supervivències litúrgiques autòctones a Catalunya en els manuscrits dels segles XI-XII*, «II Congrès Litúrgic de Montserrat», III: secció d'història (Montserrat 1967), 21-89 (citat abreujadament: OLIVAR; les xifres són les de la llista de les pàgs. 26 ss.).

Girona H. Seminari 145 (FERRERES: Sant Fèlix 9). Missal gironí. Segle xv. JANINI-MARQUÈS 9.

Girona I. Seminari 134 (FERRERES: Sant Fèlix 11). Missal gironí. Segle xiv. JANINI-MARQUÈS, 7.

Girona J. Biblioteca Provincial 271. Missal de Sant Feliu de Guixols. Ferreres es pregunta si no és del final del segle xiv; no serà posterior?

Tarragona A. Biblioteca Provincial 59. Missal de Santes Creus. Segle xiii.

Tarragona B. Id. 79. Missal de Santes Creus. Segle xiii.

Tarragona C. Id. 126. Missal de Santes Creus. Segle xiii.

(Tarragona D-H són missals impresos.)

Tortosa A. Catedral 10. Missal. Segle xii. OLIVAR, 233.

Tortosa B. Catedral 11. Sacramentari del tipus de Sant Ruf d'Avinyó. De vers l'any 1150. OLIVAR 234; J. JANINI, *Los sacramentarios de Tortosa y el cambio de rito*, AST, 35 (1962), 6-18.

Tortosa C. Catedral 13. Sacramentari de Tortosa. Segle xiii. JANINI, 26-28.

Tortosa D. Catedral 29. Missal. Segle xv.

Tortosa E. Catedral 34. Sacramentari tortosí. Segle xii, segona meitat. OLIVAR, 235; JANINI, 22 s.

Tortosa F. Catedral 41. Sacramentari. Escrit a la segona meitat del segle xii. OLIVAR, 236; J. JANINI, *El sacramentario pirenaico ms. 41 de Tortosa*, HispS, 19 (1966), 99-130.

Tortosa G. Catedral 56. Sacramentari de Tortosa. Segona meitat del segle xii. OLIVAR, 238; JANINI (*Tortosa*), 19-22.

Tortosa H. Catedral 82. Sacramentari tortosí. Segle xiii. JANINI, 25 s.

Tortosa I. Catedral 93. Sacramentari gregorià. De la segona meitat del segle xii. OLIVAR, 241, d'on cal eliminar la referència, errònia, a Janini.

Tortosa J. Catedral 140. Sacramentari tortosí. Del principi del segle xiii. OLIVAR, 243; JANINI, 24 s.

(Tortosa L és la descripció del missal barceloní imprès per Joan Rosembach l'any 1524, de la qual edició la catedral de Tortosa en posseeix un exemplar en paper i un altre en pergami.)

València A. Catedral 116 (olim 98; entre parèntesis anirem indicant les numeracions antigues, 4 emprades encara per Ferreres). Missal de València. Segles xiv o xv.

València B. Catedral 94 (96). Missal valencià. Segle xv.

València C. Catedral 60 (90). Missal valencià. A. D. 1417 o d'abans.

València D. Catedral 75 (91). Missal valencià. A. D. 1417.

València E. Catedral 125 (99). Missal valencià. D'abans de l'any 1411.

València F. Catedral 195 (58). Epistoler de l'església de València. Segle xv.

València G. Catedral 196 (59). Missal valencià. Segle xv.

València H. Catedral 110 (100). Epistoler valencià. Segle xv, si no és del xiv.

(València I és un missal venecià imprès el 1492; València J és el missal imprès saragossà del 1528.)

València K. Catedral 144 (102). Missal romà. Segle xiv, segona meitat.

València L. Catedral 188 (107). Missal romà. Segle xv.

(València Ll comprèn els còdex 58, abans 89; 76, abans 92; i 106, abans 166, de la catedral, dels segles xv, xiv i xv, respectivament. Són missals anglesos, del ritu de Sarum.)

⁴ Aquí adoptem les signatures modernes que els còdexs porten en el catàleg d'E. OLMOS CANALDA, *Códices de la Catedral de Valencia* (2.ª ed., València 1943).

Vic A. Arxiu Capitular, còd. 66. Sacramentari de Vic. De la primera meitat del segle XI. OLIVAR, 259.

Vic B. Còd. 67. Sacramentari de Ripoll. Segle XI. OLIVAR, 260.

Vic C. Còd. 71. Sacramentari (dit «Missale Parvum»), segurament de Ripoll. Segle XI. M. S. GROS, *El «Missale Parvum» de Vic, HispS*, 21 (1968), 313-377.

Vic D. Còd. 104. Pontifical de Vic. Del principi del segle XII. OLIVAR, 265; M. S. GROS, *HispS*, 19 (1966), 325 s.

(Vic E: missal de Vic, imprès a Barcelona, 1496. Vic F és un altre missal de la mateixa església imprès a Lió l'any 1547.)

Vic G. Còd. 80. Breviari. Segle XIV.

Vic H seria un breviari manuscrit de la mateixa col·lecció, presentat pel P. Ferreres sense signatura i com del segle XIV. Contindria únicament el santoral. A Vic Mn. Miquel dels Sants Gros ha tingut l'amabilitat de revisar els manuscrits amb vista a la identificació del còdex; creu que no pot ésser altre que el ms. 96 (LXXXIII), que J. GUDIOL, en el *Catàleg* imprès (pàg. 112), anomena *lectionarium sanctorale*. La identificació es basa en les següents raons o coincidències amb els detalls que en dona Ferreres: és del segle XIV, el còdex, el qual conserva la foliació antiga que comença al foli XXVII (Ferreres diu XXXII, cosa que és un error tipogràfic), porta la festa de sant Francesc (no pas, però, al foli CCXXX, sinó al CCXXV: una altra errata, indubtablement) i és l'únic manuscrit vigatà, d'entre els components del breviari, que només duu el santoral.

Vic I. Aquí Ferreres acumula algunes notícies brevíssimes i molt imperfectes de tres martirologis de la dita col·lecció, sense expressar-ne tampoc les signatures. Ferreres els inspeccionà sobretot en la recerca de la història de la festa de la Transfiguració. Un dels martirologis, diu, és del segle X; deu tractar-se del còdex 128 (OLIVAR 280); l'altre, del segle XII, i cal identificar-lo probablement amb el còdex 129 (OLIVAR 281). El primer martirologi que cita, el descriu com del segle XI.⁵

A continuació el P. Ferreres ofereix una llarga descripció del sacramentari de Roca-rossa, és a dir, del Priorat de Santa Maria de Roca-rossa, dels canonges regulars de sant Agustí. Cal completar aquesta descripció (pàgs. cx-cxvi) amb altres detalls, que el nostre autor ens dona en el curs de la seva obra, particularment en els apartats 133 i 134. Agraïm molt especialment aquestes notícies sobre el sacramentari de Roca-rossa, perquè ningú més que el P. Ferreres ens dona informació sobre el tal llibre litúrgic del segle XII o del XIII, propietat — quan el nostre jesuïta el tingué a les seves mans — de Pius de Valls i de Feliu. Res no sabem de la sort actual del còdex.

(Finalment, el P. Ferreres dona notícia de l'edició de l'any 1505 del missal d'Osca-Jaca-Barbastre.)

III

Per tal de convertir l'obra del P. Ferreres en un instrument de treball científic de fàcil maneig cal dreçar un índex alfabètic de les fórmules litúrgiques i dels altres textos (no pas dels títols) transcrits o citats en el curs de l'obra voluminosa (cinc-centes cinquanta pàgines) que ens ocupa. L'índex alfabètic, al final de l'obra, ja ens ofereix alguns inicis, molt rars, però. L'índex

⁵ Tocant als martirologis, vegeu L. SERDÀ, *Los martirologios de la Marca Hispánica en la evolución litúrgica de la misma*, «Ausa» 9 (1954 = vol. I, 1952-54), 387-389.

que publiquem a continuació comprèn únicament els començaments que l'autor treu de fonts manuscrites de Catalunya; per consegüent, no pas els que procedeixen de fonts impreses, ni aquells que el nostre autor coneix de manuscrits d'origen no català, bé que aquests manuscrits es trobin actualment a Catalunya.⁶ Algunes excepcions que hem cregut haver de permetre'ns, a aquesta regla, són justificades a les pàgines que precedeixen. No hem inclòs en el nostre índex la totalitat dels inicis dels manuscrits 66, 67 i 71 de Vic segons les descripcions de Ferreres: les edicions dels còdexs esmentats ja van proveïdes d'índexs complets.⁷

No hem apuntat tampoc els inicis de totes les rúbriques; hem pensat que bastava de seleccionar. Tampoc els de totes les perícopes bíbliques, ni els de totes les antífonas. Algunes d'aquestes últimes apareixen només insinuades pel P. Ferreres, sovint d'una manera imperfecta, insuficient; els inicis de les peces importants, quan hem pogut, els hem completats una mica. Tampoc no hem registrat fórmules litúrgiques poc interessants pel fet d'ésser conegudíssimes; i no cal dir els textos reproduïts sense llur veritable començament. Tocant a les referències, tampoc no hem indicat tots els llocs on les peces citades es troben en l'obra de Ferreres; en determinats casos ens ha semblat inútil, innecessari, de manera que, d'alguns textos, només n'indiquem els llocs principals, allí on hi ha la transcripció íntegra del text o el seu comentari principal o especialment important, o bé ens hem limitat a apuntar la primera referència. El mateix P. Ferreres, en citar un text, ja assenyala altres pàgines del seu llibre, en les quals el text torna a ésser esmentat. Cal, però, que qui faci ús de l'índex tingui en consideració que hi pot haver casos en què unes referències juxtaposades no es refereixen indispensablement a uns textos totalment idèntics.

Els números són els de les pàgines de la *Historia del Misal Romano*, i no els dels mil dos-cent cinquanta-cinc apartats en què l'autor, curiosament, ha dividit la seva obra.⁸ No cal dir que amb vista a una ordenació normal alfabètica hem hagut d'uniformar en moltes ocasions l'ortografia en bé del maneig de l'índex.

⁶ Ens adonem, de tota manera, que han restat inclosos a l'índex els inicis del missal saragossà descrit a les pàgs. xxv-xxvii. A causa de l'interès comparatiu que té aquesta font, hem preferit de no treure de la redacció definitiva de l'índex aquests començaments d'un document no català.

⁷ Aprofito aquesta ocasió per a fer una correcció a l'índex I, *initia*, de la meua edició del *Sacramentarium Rivipullense* (Madrid-Barcelona 1964): a la pàg. 279, 2.ª col., els inicis amb *Omnipotens sempiternus deus qui* s'acaben amb la fórmula *O. s. d. qui superbis*; la següent comença així: *Omnipotens sempiternus deus respice propitius*, i de la mateixa manera, sense el relatiu *qui*, comencen les cinc fórmules següents.

⁸ Les xifres romanes corresponen a les pàgines de la introducció, en la numeració de les quals el lector advertirà una falta d'impremta: la pàgina lxxvi apareix marcada lxxv.

A dominica prima aduentus domini nec in dominicis diebus lxviii
 A rea virga lxxxv
 Ab occultis meis 36
 Absolue animas eorum xlvi s.
 Absolue [quaesumus domine animas] (*ofertori*) xxxvi
 Absolutionem [et] remissionem omnium peccatorum lxix, cxi, 65, 66 nota, 72 etc.
 Accedens archidiaconus ad altare 282 (cf. 283)
 Ad glorificandum dominum 334 nota (a)
 Ad uesperum autem lauet pontifex pedes clericorum xxxviii
 Adesto domine fidelibus tuis et quos caelestibus xxxvi, 258
 Adesto quaesumus domine supplicationibus nostris et in tua misericordia xlvi
 Adoramus te Christe et benedicimus tibi 72
 Adoro te domine Iesu Christe fili dei uiui saluator mundi 154
 Adoro te domine Iesu Christe saluator qui post mortem xli
 Adsit nobis domine quaesumus [*o bé* quaesumus domine] uirtus spiritus sancti xxv, 65
 Adstans altari pia mens lxx
 Adsunt enim festa paschalia lxiv
 Agnus dei qui tollis peccata mundi 178 s.
 Altaria tua de [*sic*] ueneranda xxix
 Angelus domini apparuit in somnis Ioseph 326
 Animae eorum in bonis demorabunt xxvii
 Animae eorum requiescant in pace. Amen lxxxii
 Animae fidelium quas assumpsisti xxvii
 Ante conspectum tuum cx, 78
 Ante diuinae maiestatis tuae lix, lxix
 Aperi domine os meum 130, 146, etc.
 Apparuit angelus domini in somnis Ioseph 326
 Aquest és lo plant de sent Esteve 232
 Ascendat [*sic*] domine caelestis gratia lxx
 Ascendant ad te domine preces nostrae et animam [*anima ed.*] 362
 Ascendit autem Ioseph 326
 Aue in aeuum sanctissima caro 190
 Aue Maria gratia plena dominus tecum uirgo serena lxxxv
 Aue spes nostra dei genitrix xli
 Aufer a nobis [domine] quaesumus cunctas iniquitates xx, xxiv, 65, 68
 Aufer a nobis domine quaesumus spiritum superbiae xxxii, xliii, 71

 Baptizo te in nomine patris 198 nota (a)
 Beata uiscera Mariae uirginis 315
 Beati martyris tui ill. siue confessoris 361
 Beatorum apostolorum martyrum et confessorum 152, 353
 Benedicamus patrem et filium 306
 Benedicat uobis dominus per beatae Mariae uirginis meritum 171
 Benedicat uobis dominus per beati Michaelis meritum lxvii
 Benedicat uos omnipotens deus per omnium sanctorum lxvii
 Benedicite deum caeli xxxv
 Benedicta sit sancta trinitas 306
 Benedictio dei omnipotentis xxxiii, 212
 Benedictus qui uenit in nomine domini deus dominus xxv, 337

 Caeleste organum lxxxiv
 Caelestinus papa constituit ut ad introitum xliii, 217
 Cantemus domino gloriose (*introit*) xxxiii

- Carissimi [*o bé carissime*] dabo operam xix-xxi, xxv
 Centuplum accipiatis et uitam aeternam lxxxii
 Christus dei filius qui est initium lxviii
 Christus filius dei uobis tribuat donum 171
 Celebrata missa incuruet se sacerdos 210
 Celebrata missa reseruetur eucharistia 280
 Clementiam tuam domine suppliciter exoramus ut paschalis 295
 Cognoscam te cognitor meus 186
 Communicantes et diem sacratissimum transfigurationis xxii
 Communicantes et memoriam uenerantes 149
 Completa autem benedictione fontis 290
 Concede misericors deus fragilitati nostrae praesidium ut qui sanctae dei genitricis in uentre
 318
 Concede nobis misericors deus ut sicut in nomine patris xl
 Concede nobis quaesumus omnipotens et misericors deus ut qui sanctificationem conceptio-
 nis xxxii, xlvi, 318
 Concede quaesumus domine ut perceptum xxxviii
 Conceptio tua dei genitrix uirgo xviii
 Confiteor deo omnipotenti et beatae Mariae cxi, 65
 Confiteor deo et gloriosae uirgini Mariae xliii
 Confiteor deo omnipotenti istis sanctis 69
 Confiteor omnipotenti deo et beatae Mariae lxiii, lxviii, 65, 65 nota (c)
 Conscientias nostras quaesumus domine uisitando xxiv, 71
 Corporis sanguis mala destrue lxxxiii, 155
 Corpus cum sanguine domini nostri 198
 Corpus domini Iesu Christi custodiat me xxiv
 Corpus domini mei [*o bé nostri*] Iesu Christi quod (ego) indignus accepi lxii, cxii, 202
 Corpus domini nostri custodiat me peccatorem 180
 Corpus domini nostri Iesu Christi cum sanguine tinctu 197
 Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam 282
 Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat me et perducatur me xxxv
 Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat me peccatorem lxxxii, 202, etc.
 Corpus domini nostri Iesu Christi quod [ego] [indignus] [et infelix] sumere li, 190, 202, etc.
 Corpus sacratissimum domini mei Iesu Christi xxvi
 Corpus tuum domine quod sumpsi 201
 Corrobores dominus sensum cxi
 Cum mansuetudine et caritate lxvi
 Cuncti potentem [*sic*] genitor natus xlvi, 306
 Cupiens sanctus Carolus Magnus 325
- Da nobis domine per gratiam spiritus sancti xxxix
 Da nobis domine quaesumus regnum tuum xl
 Da nobis quaesumus domine obseruantiam ieiuniorum xxxvi, 258
 Da pacem domine in diebus nostris xxiv
 Da quaesumus omnipotens deus aeternae uitae 333
 De profundis clamavi ad te domine (*ofertori*) xxxvi, xlv, etc.
 Deferat cum corpore domini xxiii
 Descendat [ascendat *ed.*] domine caelestis gratia lxv
 Descendat domine quaesumus [*o bé quaesumus domine*] spiritus sanctus tuus lxi, lxv, lxxxv,
 cxi
 Descendat quaesumus domine [*o bé domine quaesumus*] caelestis gratia xxix, xxviii, lxi,
 132

- Descendat quaesumus domine spiritus sanctus tuus lxi, lxxv, lxxxv, cxi, 132
 Deuotionem uestram dominus dignanter intendat lxvi nota (c)
 Deus caritatis et pacis 37
 Deus cui soli competit 362
 Deus cuius arbitrio omnium sanctorum ordo decurrit 356
 Deus cuius prouidentia in sui dispositione lix
 Deus enim firmavit 337
 Deus misericordiae deus pietatis 36
 Deus qui beatae uirginis Mariae conceptionem angelico uaticinio L, lxxv, 313, 315
 Deus qui beatam uirginem Mariam hodie concipi 314
 Deus qui conceptionem beatae uirginis: *cf.* Deus qui beatae uirginis Mariae conceptionem
etc.
 Deus qui conspicias omni nos uirtute lix
 Deus qui de indignis lx, cx, 78
 Deus qui discipulis tuis spiritum paraclitum xxxix
 Deus qui ex indignis: *cf.* Deus qui de indignis
 Deus qui hodierna die discipulorum tuorum pedes xxxviii
 Deus qui hodierna die unigenitum tuum mirabiliter transformatum xix, 333, 337
 Deus qui hunc diem incarnati uerbi tui transfiguratione xxii, 333
 Deus qui misericordia praeuenis xl
 Deus qui nobis nati saluatoris lviii, lx
 Deus qui non despicias corde contritos xl
 Deus qui non mortem 247
 Deus qui nos concedis beatae uirginis Mariae conceptionem 314
 Deus qui nos de indignis lxxiii; *cf.* Deus qui de [o bé ex] indignis
 Deus qui nos de praesentibus adiumentis xl
 Deus qui nos sacrum transfigurationis 333
 Deus qui peccatis ueteris xxxviii
 Deus qui per niuium infusionem xxv
 Deus qui sanctum filii sepulcrum xxxviii
 Deus qui superabundanti foecunditate 325
 Deus tu conuersus uiuificabis nos 68 *etc.*
 Deus uiuorum et saluator omnium 36
 Dexteram dei patris omnipotentis benedicat lxi, lxix, lxxxv, cx, 129
 Dicit dominus ego cogito xxv
 Dirigatur domine oratio mea lxi
 Diuini satiati muneris largitate lxiv
 Domina nostra aduocata nostra lxxxii, 201
 Domine deus in te speraui 37
 Domine Iesu Christe fili dei uiui pone passionem tuam lxiii, 186
 Domine Iesu Christe fili dei uiui qui dixisti apostolis tuis lxii *etc.*
 Domine Iesu Christe fili dei uiui qui ex uoluntate patris 184, 186
 Domine Iesu Christe libera me quaeso li
 Domine Iesu Christe non sum dignus 189
 Domine Iesu Christe qui dixisti apostolis tuis 184, 190, *etc.*; *cf.* Domine I. C. fili dei uiui
 qui dixisti *etc.*
 Domine Iesu Christe qui dixisti iugum meum 60
 Domine Iesu Christe qui ex uoluntate patris cooperando lxiii
 Domine saluum fac regem xlv
 Domine sancte pater omnipotens aeterne deus benedicere dignare hunc panem 38 nota (a)
 Domine sancte pater omnipotens aeterne deus da mihi corpus xxvi, xxix, xlvi, I
 Domine sancte pater omnipotens aeterne deus qui contulisti fidelibus tuis 352

Dominica quadragesimae in dominicis lxviii
 Dominus custodiat introitum tuum lii
 Dominus dixit ad me lxviii
 Dominus sit in corde tuo lx, lxiv, lxix, cxi
 Duplici gaudio exultate 294

Ea die chrisma benedicitur 261
 Ecce Iesu benignissime quod concupiui xlvi, cxii nota (d), 190
 Ecclesiae tuae domine quaesumus tua benedictione 333
 Ego peccator confiteor deo et gloriosae 71
 Ego peccator confiteor deo omnipotenti xxxii, xxxiv, xliii, xlviiii..., 68
 Ego reus et indignus sacerdos xx
 Epiphaniam domini canamus gloriosam xxx, xlvi s.
 Esta liçó que legirem 232
 Et famulos tuos xxiv, 99
 Ex latere Christi exiit sanguis xxviii
 Exaudi domine preces nostras et beati Timothei xli, 326
 Exaudi quaesumus domine supplicum preces xx
 Excita domine potentiam tuam lxii
 Expleto baptisterio incipiat cantor xlix, 290
 Exulta satis 337
 Exultet hodie matris ecclesiae 335
 Exultet iam angelica turba 285 etc.
 Exurge domine adiuua nos 247 s.

Fac nos quaesumus domine ad illam tuae claritatis uisionem cxv, 333, 335
 Facta confessione ante altare duo cantores lxxxv, 291
 Facturus memoriam salutaris hostiae lxiv, lxix, 130
 Felix namque es sacra uirgo Maria xviii, xxxiii
 Feria quinta in coena domini prouidendum est xxi
 Fiat commixtio et consecratio xxxi, 182 etc.
 Finito baptisterio dicatur introitus xxiii
 Fluminis impetus (*introit*) xxxii etc.
 Fratres et sacerdotes domini cooperatores lxiii
 Fratres gratia domini nostri Iesu Christi xxxv

Gaudeat ecclesia Casinensis L
 Gignens matrem sanctificauit 315
 Gloria in excelsis deo (*amb tropus de la Mare de Déu*) lxxxxix s., xcii, 322
 Gloria patri non dicitur nisi episcopus celebret xxiii, 261
 Grata tibi sit domine haec oblatio lx, lxiv, cxi, 126 etc.

Hac clara die turba festiua lxxxv
 Haec dies est sancta xlii, xlii
 Haec est praeclara dies tribus sacra miraculis 87
 Haec sacrificia quae sumpsimus 153
 Haec sacrosancta commixtio xxix, lxii, ciii, 179 s., 275 etc.
 Haec singularis uictima lxxxii, 202
 Hanc igitur oblationem domine quaesumus placatus intende quam pro animabus 363
 Hanc igitur oblationem quam tibi in honore sancti martyris tui ill. 361
 Hanc igitur oblationem quam tibi offerimus domine in honore sanctorum 153
 Hanc igitur oblationem quam tibi offero domine pro peccatis meis 37

Hanc igitur oblationem quam tibi pro commemoratione animarum 362
 Hanc igitur oblationem seruitutis nostrae quam tibi offero indignus 356
 Hanc igitur oblationem seruitutis nostrae sed et cunctae familiae tuae quaesumus domine
 ut placatus accipias quam tibi offerimus corde 360
 Hanc igitur oblationem seruitutis nostrae sed et famuli [*o bé famulorum*] 358
 Has nouem praefationes xxviii, lxvi, 137 nota (a)
 Hic erectus sacerdos et dans pacem xxvi
 Hodie sacerdos reseruat in loco honesto 282
 Hostium nostrorum quaesumus domine superbiam xxvii
 Humili uoce laudantes lxvi
 Hunc humiliat et hunc exaltat 127

Iam uere scimus Christum natum 86
 Ignosce domine quod dum rogare compellor lxiii, lxviii, 79
 In dominicis nec in festiuitatibus lxviii
 In mentibus nostris quaesumus domine 318
 In personis pluralitas una fit xxxi, xlii, 307
 In sapientia disponens omnia lxxxiv
 In spiritu humilitatis a te domine lxi, lxiv, 128, 130 etc.
 In te speraui domine 36
 In unitate sancti spiritus xxvi, 212 s.
 Inclina domine aurem tuam 356 nota (c), 360
 Indue me uestimento salutis 60
 Indulge domine supplicantiem 353
 Indulgentiam (absolutionem) et remisionem omnium peccatorum nostrorum et spatium xxxii
 Interrogabat magos Herodes xxx
 Ipse tibi quaesumus domine sancte pater xxviii
 Ite missa est 207
 Item nota quod cum in missa offertur 120
 Iustum erat o filia 294

Kyrieleison et agnus dei non dicatur 261

Laetabundus exultat fidelium chorus xlv
 Laetetur hodie matris ecclesiae 335
 Largire sensibus nostris 60
 Laudes Benedicto patri 1
 Libera nos quaesumus domine ab omnibus malis 165
 Lux aeterna luceat eis xxvii, xxix, xxxvi, xlv etc.
 Lux refusit [*o bé fulgebit*] hodie super nos quia transfiguratus est xviii, xlvi, 337

Maiestatem tuam clementissime pater 361
 Memento domine famulorum 147
 Memento et omnium circumstantium lxx
 Memor sit omnis sacrificii tui lxx etc.
 Mensae caelestis participes effecti xviii
 Mentem familiae tuae quaesumus domine cxiv
 Merear precor te domine 60
 Meritis et precibus istorum li, 210
 Miserator et misericors dominus patiens 359
 Misereatur tui omnipotens deus et dimittat tibi 65, 69
 Misereatur uestri omnipotens deus et dimittat uobis xx, 71 etc.

Missus Gabriel de caelis lxxxv
 Mittat tibi dominus auxilium lxi, cxi etc.
 Munda cor meum et corpus xxviii, lxiv, lxix, cxi

Natiuitas gloriosae uirginis xxxiii
 Natiuitas Mariae uirginis quae nos lauat lxxxv
 Natiuitas tua dei genitrix uirgo xxxiii
 Nato canunt omnia lxxxiv
 Non dicatur Gloria patri sed iteratur introitum xxx, 261
 Non dicatur Kirieleyson xxiii, 261
 Non dicitur Gloria in excelsis nisi in sede xxvi
 Nobis quoque peccatoribus cxii, 156
 Noui partus noui regis xlvi
 Nunc dimittis seruum tuum domine lxxxii, 201

O homo recognosce quod ciuis es 247
 O lux diuini amoris xxiv
 O regina pietatis et totius sanctitatis flumen 318
 O Roma felix quae tantorum cx
 O rutilans aurora 318
 O spes afflictis 325
 Oblata domine quaesumus munera noua unigeniti transfiguratione xxv
 Oblationes nostras quaesumus domine propitius intende 153
 Obsecro uos fratres orate pro me lxi, lxv, cxi, 131 etc.
 Obseruationis huius annua celebritate xlvi
 Offerimus tibi domine calicem salutis [*o bé salutaris*] lx, lxiv, lxix, cxi, 127 etc.
 Offerimus tibi domine uota et oblationes 351
 Omnipotens deus christiani nominis inimicos cxii
 Omnipotens deus cuius unigeniti aduentum 172
 Omnipotens deus uestram ad aeternam beatitudinem 171
 Omnipotens dominus loci huius lxvii
 Omnipotens dominus sua dextera lxvii
 Omnipotens et misericors deus inclina quaesumus uenerabiles aures tuas 357
 Omnipotens et misericors deus qui peccatorum indulgentiam xxxviii
 Omnipotens et mitissimus deus infirmitatis humanae xxvii
 Omnipotens sempiternae deus Christe mundi creator xxxvii
 Omnipotens sempiternae deus cui proprium est misereri 360
 Omnipotens sempiternae deus cuius filius post resurrectionem 294
 Omnipotens sempiternae deus qui beati Ioseph dei genitricis coniugio 326
 Omnipotens sempiternae deus qui hunc diem per incarnationem xxvii
 Omnipotens sempiternae deus qui nos sanctorum Genesii atque Genesii cxv
 Omnipotens sempiternae deus qui per passionem unigeniti tui xxxviii
 Omnipotens sempiternae deus qui per sanctos apostolos et martyres 351
 Omnipotentem et misericordem deum fratres 358
 Orate fratres ad dominum ut hoc ei sacrificium xxviii, 131 etc.
 Oratio tua accepta sit xxviii

Panem caelestem accipiam 189
 Parce domine quaesumus parce cxiv
 Pastor amande gregis care lxvi
 Pax Christi et ecclesiae xxxi
 Pax tecum et ecclesiae xxiv

- Placeat tibi sancta trinitas unus deus xxvi, xxxi etc.
 Per intercessionem beatae Mariae uirginis xxxii, 71
 Per merita [*o bé meritum*] et intercessionem lxiv, lxxviii, cxi, 65, 66 nota
 Per meritum gratia doctoris l
 Per sparsiones sanguinis domini 71
 Perceptio corporis tui 184
 Placeat tibi sancta [deus] trinitas 208-210
 Populus gentium lxxxiii
 Post missam nudentur altaria xxxviii
 Postea diachonus discoperiat sancta 284
 Postea sacerdos uadat ad cornum dextrum altaris 201
 Postea ueniant omnes ante sacerdotem 248
 Potestate non natura lxxxiv
 Praecinge domine cingulo fidei 60 .
 Praesta quaesumus domine ut a nostris mentibus xxxix
 Praesta quaesumus domine ut familia tua lix
 Praesta quaesumus omnipotens deus ut ieiuniorum xxxvi, 258
 Praesta quaesumus omnipotens deus ut qui gratiam cxiv
 Praesta quaesumus omnipotens deus ut qui resurrectionis cxiv
 Praesta quaesumus omnipotens deus ut transfiguratus xix, xxv
 Preces nostras quaesumus domine clementer exaudi et supplicationem 361
 Primo agitur tertia inde legitur euangelium secundum Matthaenum cum appropinquaret xxxvii
 Propitiare nobis famulis tuis quaesumus domine per sanctorum martyrum tuorum Germani xlv, 44 nota (a)
 Purificet nos domine caelestis executio sacramenti 356
- Quaesumus omnipotens deus ut qui gloriosae uirginis Mariae hodierna conceptione 314
 Quaesumus omnipotens deus uota humilium respice - extende et animabus 361
 Quam oblationem tu deus 154
 Quam tibi offerimus hostiam 327
 Quando conuertit se presbyter 131
 Qui cognoscit omnia 36
 Quo cantato incipiantur laudes lxxxiv
 Quod ore sumpsimus 202
 Quos ieiunia uotiuu castigant xl
- Ratio quia in oratione xxi
 Redde mihi domine obsecro stolam xxxii, 60
 Regali natus de stirpe 325
 Remissionem et absolutionem 68
 Repetatur officium secundo 84
 Repleti caelestibus alimoniis 315
 Reuelabitur gloria domini xxv
 Rex omnipotens die hodierna xlii, xlvii
 Rex uirtutum amator castitatis cx, 79
 Rogo te domine per ipsum sacrosanctum cx
- Sacerdos qui missam cantat 282 s.
 Sacerdos facta confessione tenens cereum xxiv
 Sacrificium domine pro filii tui supplices xxxix
 Sacrificium salutare est attendere mandatis 36
 Salue crux pretiosa quae in corpore Christi 72

- Salve regina mater misericordiae xlvi
 Salus populi ego sum 42
 Sancti martyris tui Laurentii reiterata sollemnitas xxxi
 Sancti spiritus adsit nobis gratia. Amen xlii
 Sancti spiritus adsit nobis gratia quae corda xlvi, 298 etc.
 Sancti spiritus domine corda nostra xx
 Sanctifica quaesumus domine muneris oblatis libamine 315
 Sanctificet quaesumus domine gregem tuum 314
 Sanctimonia et magnificentia in sanctificatione 318
 Sanctorum tuorum intercessionibus quaesumus domine (et) nos protege 29, 364
 Sanguis domini nostri 189
 Sanguis non reservatur 284
 Si episcopus celebravit missam xxxviii etc.
 Si uero non conficiatur [*o bé officiat sic*] crisma xxviii, xxxv
 Si tamen domine reatus 72
 Sit Iesu dulcissime sacrosanctum corpus tuum lxxxii, 209
 Spiritus sancti adsit nobis gratia 71
 Sumat de ipsis integris oblatis xlvi
 Sumentes domine misericordiae tuae xl
 Summe sacerdos lix, lxiii, lxix s. ..., 79
 Sumpsimus domine corporis et sanguinis tui 358
 Sumpti sacramenti perceptio 327
 Suppliciter exoramus ut paschalis muneris sacramentum 295
 Suppliciter te deus pater omnipotens qui es creator 36
 Supra scriptus introitus triplicatur xxvi
 Suscipe clementissime pater hostias placationis 356
 Suscipe clementissime pater pro pia commemoratione 358
 Suscipe deus piissime pater in sinu Abrahae 360
 Suscipe domine clementissime pater pro commemoratione 359
 Suscipe domine sancte pater omnipotens hanc hostiam lxi, 129
 Suscipe nos deus clementissime sancti spiritus 314
 Suscipe quaesumus domine hostias placationis xviii, 361
 Suscipe quaesumus domine sancte pater omnipotens aeterne deus munera quae pro gloriosa filii tui transfiguratione 333
 Suscipe sancta trinitas hanc oblationem quam tibi offerimus pro me peccatore miserissimo lxix, 130
 Suscipe sancta trinitas hanc oblationem quam tibi offero pro me misero peccatore lxiv, lxix
 Suscipiat dominus Iesus Christus sacrificium de manibus tuis lxi, lxix, cxi, 131 etc.
- Te igitur clementissime pater 145 etc.
 Te omnipotens deus rogamus ut oblationem 352
 Tueatur domine quaesumus dextera tua xxxvi, 258
 Tulerunt puerum Iesum 327
 Tribue quaesumus domine ut per haec sacramenta xxxix
- Veneremur uirginem pacis dulcedinem lxxxv
 Venerunt pastores festinantes 326
 Veni et ostende nobis faciem tuam xxi
 Veni sanctificator omnipotens deus benedic lxxxv, 128 s.
 Veniam peto domine Iesu Christe lxv
 Vere dignum... Domine Iesu Christe omnipotens sempiternaeque redemptor qui de caelis xxxvii

Vere dignum... Et te in annuntiatione assumptione xxiv
 Vere dignum... Et te in conceptione beatae uirginis Mariae 314, 317
 Vere dignum... Et te in sanctificatione conceptionis 318
 Vere dignum... Et te in ueneratione beatae semperque uirginis lxx
 Vere dignum... Et te in ueneratione sacrarum uirginum 355
 Vere dignum... Per quam maiestatem tuam supplices exoramus 352
 Vere dignum... Qui es fons 360
 Vere dignum... Qui Iesum Christum deum et dominem 333
 Vere dignum... Qui nobis in Christo unigenito 362
 Vere dignum... Qui pro amore hominum 37
 Vere dignum... Qui tribus hodierna die 334
 Vere dignum... Quia nostri saluatoris 334, 336
 Vere dignum... Te dominum totius misericordiae 353
 Vere dignum... Te laudare et benedicere in mirabilibus tuis 153
 Versus ipsius prophetiae cantet unus lxxxiv, 229
 Victimae paschali laudes xlii etc., 292 s.
 Virgo digna et fidelis Maria 318
 Virgo es sacra o genitrix Maria xliii
 Virtutum caelestium deus xxxviii
 Vnde et memores sumus domine nos tui serui ciii
 Votiu domine in beati Timothei apostoli tui 326
 Vrbanus papa omnibus festiuitatibus sanctae Mariae lxx
 Vt tibi domine grata reddatur xliii nota (a)

IV

A la introducció de la seva obra (secció primera), el P. J. B. Ferreres es limità a descriure les fonts principals estudiades immediatament per ell. Inspeccionà, sens dubte, altres manuscrits i impresos antics que no descriu sistemàticament. És bo d'advertir que en els curs de l'obra cita, de més a més, algun altre manuscrit no descrit a la introducció. Pel que fa als compresos a la introducció hem d'afegir que llurs descripcions poden ésser perfeccionades a base de les notícies que, complementàriament, el P. Ferreres ofereix escampades pel llibre; hom les troba fàcilment servint-se de l'índex alfabètic, sota la toponomàstica corresponent.

Això que hem fet amb la *Historia del Misal Romano*, caldria fer-ho igualment amb una obra anterior del P. Ferreres: *El breviario y las nuevas rúbricas según la novísima reforma decretada por Pío X* (Madrid 1914). Respecte a la història de l'ofici diví aquesta obra equival, per a Catalunya, a allò que és la *Historia del Misal Romano*, bé que *El breviario* té una dimensió menor.⁹

⁹ El títol de l'obra sobre el breviari és com si exaltés, involgudament, la personalitat de l'autor com a jurista sobre l'historiador. Als investigadors de la història de la litúrgia a Catalunya els interessa exclusivament el vol. I dels dos de què consta l'obra. També aquí l'autor ha efectuat recerques personals i de primera mà en les fonts medievals catalanes.